

SOCIALISTIČNA STRANKA ITALIJE (PSI) V PRECEPU PRVE SVETOVNE VOJNE – MED PROLETARSKIM INTERNACIONALIZMOM IN SPLOŠNIMI INTERESI DOMOVINE

Avgust LEŠNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

V zgodovinskih študijah, ki se ukvarjajo z mednarodnim socialističnim gibanjem pred in v času prve svetovne vojne, prevladuje ocena, da je od večjih socialističnih strank samo italijanska (Partito Socialista Italiano – PSI) – skladno s protivojnimi stališči II. internacionale – nastopila proti vojni ter razglasila »brezpogojno nevtralnost«. Za ponazoritev in podkrepitev pacifistične usmerjenosti PSI ter njenega čuta za ohranitev internacionalne solidarnosti socialistov se največkrat citira tudi strankino geslo »né aderire né sabotare« (»ne pristopiti ne sabotirati«).

V pričujočem članku predstavljena analiza celotne politike PSI tej oceni pritrjuje le deloma, saj nedvoumno dokazuje, da je stranka od ustanovitve dalje prvenstveno sledila nacionalnim interesom italijanske države ter posledično na svojstven način potrjevala zvestobo idealom »risorgimento«. Zato tudi ne preseneča, da je vplivnejši reformistični del PSI – ob vstopu Italije v vojno na strani antante (maja 1915) – zahteval takojšnje sodelovanje z meščanskimi strankami (v imenu »splošnih interesov domovine«) kot tudi korekcijo italijanskih državnih meja (prisivjanje novih teritorijev).

Ključne besede: Socialistična stranka Italije, II. internacionala, prva svetovna vojna, mednarodno socialistično gibanje, (proletarski) internacionalizem, militarizem, nacionalizem

PARTITO SOCIALISTA ITALIANO (PSI) NEL MEZZO DEL DILEMMA DELLA PRIMA GUERRA MONDIALE – TRA L'INTERNAZIONALISMO PROLETARIO E INTERESSI GENERALI DELLA PATRIA

SINTESI

Negli studi storici che trattano del movimento internazionale socialista prima e durante la Grande Guerra, prevale l'opinione che tra i principali partiti socialisti solo quello italiano (Partito Socialista Italiano - PSI) prese posizione contro la guerra – coerentemente con i principi anti-guerra della Seconda Internazionale – e dichiarò "neutralità incondizionata". Per illustrare e corroborare l'orientamento pacifista del PSI e del suo senso per la preservazione della solidarietà internazionale dei socialisti spesso si cita il motto del partito "né aderire né sabotare".

L'analisi dell'intera politica del PSI, presentata in questo articolo, solo in parte conferma questa valutazione, dimostrando in maniera inequivocabile che il partito, sin dalla sua fondazione, aveva perseguito soprattutto gli interessi dello Stato Italiano e, di conseguenza, confermato a suo modo la propria fedeltà agli ideali del Risorgimento. Non è, quindi, sorprendente che la parte più influente e riformista del PSI, al momento dell'entrata in guerra dell'Italia dalla parte dell'Intesa (a maggio 1915), pretendesse una collaborazione immediata con i partiti borghesi (in nome degli "interessi generali della patria") nonché una correzione dei confini nazionali italiani (annessione di nuovi territori).

Parole chiave: Partito Socialista Italiano, Seconda Internazionale, prima guerra mondiale, movimento internazionale socialista, internazionalismo (proletario), militarismo, nazionalismo

UVOD

Pričujoči članek je napisan za tematski sklop ob letošnji stoletnici vstopa Italije v prvo svetovno vojno na strani antantnih sil, za dogodek, ki je imel v svojem nadaljevanju daljnosežne posledice tako za slovensko kot evropsko zgodovino/družbo. Odločitvi za vključitev tematike, ki posebej obravnava italijansko socialistično gibanje v tem prelomnem obdobju, sta botrovala dva razloga: prvi, da je od večjih socialističnih strank samo italijanska (Partito Socialista Italiano – PSI) nastopila proti vojni – skladno s protivojnimi stališči II. internacionale, mednarodne asociacije socialističnih strank – ter razglasila »brezpogojno nevtralnost« ob izbruhu svetovnega spopada poleti 1914; drugi, da je leto kasneje, ob vstopu Italije v vojno (maja 1915) politično vplivnejši reformistični del PSI zahteval takojšnje sodelovanje z meščanskimi strankami (v imenu »splošnih interesov domovine«) kot tudi korekcijo italijanskih državnih meja (prisvajanje novih teritorijev).

Posledično si zastavljamo raziskovalno vprašanje o razlogih za ta presenetljiv vsebinski premik PSI, tj. odklon od deklariranega internacionalizma, oziroma iskanje razlogov za enoletni časovni zamik, če imamo v vidu, da je večina članic II. internacionale zajadrala v šovinistične vode že ob samem izbruhu vojne. Mnenja smo, da zadovoljivi odgovor ne ponuja analiza delovanja PSI zgolj v obdobju 1914/15, temveč od ustanovitve dalje.

POSEBNOSTI OBDOBJA
PRED SVETOVNIM SPOPADOM

Začetek nacionalnih vojn je imel svoje korenine v veliki francoski revoluciji, ki je odprla novo zgodovinsko obdobje. V njem so se najbolj izražale težnje zmogovite buržoazije, da osnuje, ščiti in brani nacionalno državo. Kapitalistična blagovna proizvodnja je namreč nujno zahtevala odpravo majhnih fevdalnih držav, enoten carinski sistem, enotno zakonodajo itd. Težnje po ustanovitvi samostojnih nacionalnih držav in odpravi fevdalne razdrobljenosti so koreninile v gospodarskem razvoju industrijskega kapitalizma, ki je zahteval velike državno-konsolidirane teritorije. Za te cilje je bilo treba začeti vrsto nacionalnih vojn. Lenin je upravičeno označil to epoko kot obdobje vzpona evropske buržoazije, buržoaznodemokratičnih gibanj nasploh, posebno buržoazno-nacionalnih, kot obdobje hitrega rušenja preživelih fevdalno-absolutističnih ustanov.

Boj za buržoazno/meščansko nacionalno državo je vodil k vrsti vojn in buržoazno-demokratičnih gibanj ter dal pobudo za vrsto meščanskih revolucij. To je bil dolgotrajen proces, ki je zajel mnoga desetletja evropske zgodovine 19. stoletja. Boj za združitev Italije in Nemčije, za osvoboditev Srbije in Bolgarije izpod osmanskega imperija, boj Poljakov za vzpostavitev poljske države itd. – vse to so bili členi ene in iste verige dogodkov. Glavna vsebina in zgodovinski pomen teh vojn so bili zrušenje absolutizma in fevdalizma, njegovo spodkopavanje, strmoglavljenje tujega nacionalnega jarma. Prav zato so tedanji progresivni krogi te vojne razumeli kot napredne in posledično so vsi revolucionarni demokrati pa tudi socialisti želeli pri takšnih vojnah uspeh tisti deželi (tj. tisti buržoaziji), ki je sledila udejanjenju zgoraj naštetih prvin/vsebin.

V tem klasičnem obdobju nacionalno buržoaznodemokratičnih gibanj se je uveljavil tudi kriterij razdelitve vojn na obrambne in napadalne. Obramba domovine pred fevdalno absolutistično reakcijo je bil tedaj bojni klic demokracije, ki si je pridobil veliko popularnost med širokimi demokratičnimi sloji. To geslo je imelo takrat zgodovinsko progresiven pomen, ker je bilo naperjeno proti absolutizmu in fevdalizmu. Napadalna vojna je tedaj stremela za tem, da zavaruje in zaščiti izročila absolutizma in fevdalizma ter nadaljuje z nacionalnim zatiranjem in prepreči snovanje meščanskih nacionalnih držav. Obrambna vojna pa je nasprotno težila po odpravi fevdalizma in vzpostavitvi nacionalnih držav. Ta razdelitev vojn v obrambne in napadalne vojne je zapustila v zavesti demokratičnih slojev globoke sledi. Tudi na vseh socialističnih kongresih, tako nacionalnih kot internacionalnih, so vprašanje »vojne« obravnavali s tega stališča (Britovšek, 1963, 73–74).

V imperialističnem obdobju¹ pa je ta kriterij za imperialistične države izgubil svoj prvotni pomen. Imperialistične buržoazije in njene vlade so vzporedno z vojnimi pripravami pričele ustvarjati »nacionalistično množično psihozo«, ki je zajela tudi delavski razred, in posledično povzročile idejno diferenciacijo, tj. nastanek struj znotraj socialističnih strank na desnico, levo in center. Pot pretvezo nacionalnih vidikov in interesov so največji odmik od internacionalističnih načel storili »desni socialisti«, t. i. socialni šoviniisti v imperialističnih deželah, ko so se pričeli uklanjati idejnopolitičnim pogledom imperialistične buržoazije ter z njo tudi paktirati (revizionizem, ministerializem, politična kombinatorika). Ta idejni preokret v socialističnih vrstah bo v pogojih svetovne vojne vodil tudi v organizacijski raz-

1 V začetku osemdesetih let 19. stoletja so se vse poglavitve evropske države lotile nove faze kolonialne ekspanzije: dežele starodavnih imperialnih izročil, kot je Velika Britanija, nedavno oblikovane države, kot sta Nemčija in Italija, so se poleg francoske republike, Belgije in Rusije vpletle v vrsto vojaških posegov, zavzetja posesti, diplomatskih pobud, ki so zadevale skoraj ves zunajevropski svet od Egipta do celotne sredozemske obale Afrike in črne Afrike, od osrednje Azije do otokov Tihega oceana (Andreucci, 1986, 732). Odslej je postalo »kolonialno vprašanje« sestavni del množičnih problemov, s katerimi so se soočali evropski socialisti. To aktualno vprašanje namreč ni bilo mogoče izčrpati zgolj s stališčem do kolonialne politike, pač pa je zahtevalo politično delovanje delavskega razreda v smeri podpore ali zaviranja takšnega razvoja; v bistvu je šlo za razdelavo nove zunanje politike delavskega razreda, tako v nacionalnem kot internacionalnem okviru.

kol – na socialiste reformiste, zveste parlamentarnemu boju in nacionalni državi ter na komuniste, zaprisežene revoluciji in internacionalizmu (Lešnik, 2007).

ITALIJANSKA DRUŽBENA SLIKA IN POSEBNOSTI ITALIJANSKEGA DELAVSKEGA GIBANJA PRED USTANOVITVIJO PSI (1892)

Italijanska (Savojska) kraljevina po letu 1870 – tj. po končanem združitvenem procesu, v katerem sta se povezala kapitalistično razvitejši sever z zaostalimi pokrajinami srednje in južne Italije – ohranja status ekonomsko zaostale in politično nevplivne evropske države, še posebej, ker so gospodarske, socialne in kulturne razlike med združenimi pokrajinami predstavljale veliko prepreko za unitarno politiko. Meščanski politiki z Jugo so se resda zavzemali za enotno/unitarno italijansko državo in za navidezno parlamentarno obliko vladavine, vendar so vladajoči sloji – s pomočjo uradništva, veleposestnikov in lokalnih guvernerjev – vseskozi izvajali volitve v bonapartističnem stilu. Veleposestniki so tako še naprej ohranjali in utrjevali svojo oblast z vsemi sredstvi; poskuse vstaj siromašnega prebivalstva, pa tudi vsako delovanje opozicije so praviloma brutalno zadušili. Zastopnika svojih interesov so našli tudi v Francescu Crispiju,² dolgoletnemu notranjemu ministru ter predsedniku vlade (1887–1891; 1893–1896). V zunanji politiki so se naslanjali na nemškega kanclerja Ota Bismarcka ter sklenili, v nasprotju z vsemi meščanskimi tradicijami Italije, tajno zaveznitvo z Avstro-Ogrsko in Nemčijo v okviru Trojne zveze (20. maja 1882).³

Italijanska ekonomska struktura je kazala v tem obdobju še vedno prevladujoče predkapitalistične značilnosti: avtokratske latifundije, številni agrarni proletariati, ki je hlepel po zemlji, obubožani mestni proletariati in širok sloj deklasirane inteligence. V pogojih nerazvitih kapitalističnih produkcijskih odnosov so našle plodna tla najprej ideje anarhizma.⁴ Za zatirane množice je bila v boju zoper gospodarsko bedo metoda anarhizma, nasilnega upora, naraven izraz njihovega socialnega protesta. Anarhizem se je v Italiji navezal na tradicijo boja za nacionalno osvoboditev in združitvev. Tradicija zarot, tajnih zvez in uporov, metoda oborožene vstaje in »propaganda akcije« so bile tradicije boja italijanske maloburžoazne demokracije proti tujemu avtokratskemu gospostvu, ki so jih vdano gojili italijanski patrioti v tajnih organizacijah Mazzinija⁵ in Garibaldija⁶ (Britovšek, 2015, 275–276). »Nauk nasilja«, je zapisal Errico Malatesta v svojih spominih na anarhistično gibanje v Italiji, »so anarhisti podedovali od maloburžoazne demokracije [...]. Italijanski anarhisti so slavili in občudovali heroje ‚risorgimenta‘ in Mazzinijevih oboroženih uporov (kot so bili Agesilao Milano, Felice Orsini idr.), še preden so se ogreli za Bakuninove teorije« (Hostetter v Braunthal, 1967, 217). Anarhizem Bakuninove smeri se je v teh pogojih lahko hitro širil (nenazadnje je Mihail Bakunin velik del svoje politične dejavnosti opravljal prav v Italiji) ter se posledično tako razvil, da je italijanska sekcija I. internacionalne (1864–1876)⁷ postala celo najmočnejši steber anarhističnih idej.⁸ Vendar so neuspešni poskusi anarhističnih vstaj na italijanskih tleh med letoma 1873 in 1877 izzvale opozicijo, ki se

2 Glej <http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-crispi/>.

3 Razlog za vstop Italije v zvezo tiči v francoski zasedbi Tunisa (1881) in britanski uveljavitvi *de facto* nadzora nad Egiptom (1882), kar ni sovpadalo z njenimi kolonialnimi/imperialnimi interesi v afriškem Sredozemlju. Posledično ji je »ostala« samo še manj privlačna Libija, ki bo še naprej mamila apetite italijanskih »Afričanov«. Do leta 1885 je Italija zasedla Eritrejo in 1889 obalo Somalije. Kolonialna vojna z Etiopijo se je končala s porazom pri mestu Adua 1896.

4 Na italijanskih tleh je zaživelo organizirano delavsko gibanje sredi 19. stoletja pod okriljem gibanja delavskih združenj – *Movimento delle Società Operaie* (1853–1861), ki je bilo pod idejnim vplivom liberalcev in demokratov (Gianni, 2006). Na začetke modernega socialističnega gibanja pa je odločilno vplivala I. Internacionalna. Januarja 1869 je bila v Neaplju ustanovljena italijanska sekcija I. Internacionalne (*Sezione italiana dell'Internazionale*); njena sestava je bila heterogena, s prevladujočim vplivom anarhistov/bakunistov (Nettlau, 2014). Vidnejši voditelji gibanja so bili: Carlo Cafiero, E. Malatesta, Andrea Costa.

5 Giuseppe Mazzini (1805–1872), italijanski meščanskodemokratski revolucionar, eden vodilnih predstavnikov italijanskega nacionalnega osvobodilnega gibanja; bil je ustanovitelj gibanja Mlada Evropa (1834) in soustanovitelj centralnega odbora Evropske demokracije v Londonu (1850). Leta 1862 je iz Londona pisal italijanskim delavcem, naj se odvrnejo od komunizma, a utrjujejo nacionalno zavest. Prvo internacionalo je ob ustanovitvi 1864 skušal podvreči svojemu vplivu; 1871 je nastopil proti Pariški komuni in Generalnemu svetu I. internacionalne.

6 V internacionali so se v razpravi o prusko-avstrijski vojni (1866) – v kateri so na pruski strani Prusije sodelovali tudi Italijani in tako prisilili Avstrije v boj na dveh frontah – dotaknili tudi 'nenaravne' povezave Mazzinija in Garibaldija z Bismarckom. Na zasedanju Generalnega sveta 26. junija 1866 je švicarski delegat Hermann Jung izjavil: »Čeprav je Garibaldijevo srce na pravem mestu, sta njegova glava in meč na nasprotni strani [...]« (<https://www.marxists.org/history/international/iwma/documents/1866/june.htm#d26>).

7 Cilj ustanovitve Internacionalne – kot sredstva za graditev mednarodnega delavskega gibanja na perspektivah bodoče socialne revolucije – je bil izražen v tezi, da »osvoboditev delavskega razreda ni niti krajevna niti nacionalna naloga, temveč je družbena naloga, ki obsega vse dežele, kjer obstaja moderna družba, in katere rešitev je odvisna od praktičnega in teoretičnega sodelovanja najnaprednejših dežel«. Marxu je bilo jasno, da je Internacionalna le rahla zveza, sestavljena iz različnih ideoloških elementov. S tem, da je združeval delavsko gibanje raznih dežel, da si je prizadeval usmeriti različne oblike neproletarskega predmarksističnega socializma (Mazzini, Proudhon, Bakunin, angleški liberalni tradeunionizem, lassallovski desni odklon v Nemčiji ipd.) v strugo skupnega delovanja, da se je bojeval proti teorijam vseh sekt in šol, je Marx skoval enotno taktiko proletarskega boja delavskega razreda v različnih deželah (Lešnik, 1994, 12).

8 Kriza, v katero je Internacionalna padla, je imela svoj izvor v konfliktu med marksizmom in anarhizmom, oziroma med Marxom in Bakuninom glede organizacijskih vprašanj delovanja Internacionalne. Marx je Mednarodno delavsko združenje, v nasprotju z Bakuninom, dojel kot enotno organizacijo delavskega gibanja vseh dežel, in sicer kot demokratično stranko, in ne kot tajno zvezo, zasnovano na

je zbrala okoli urednika Enrica Bignamija⁹ in njegovega socialističnega časopisa *La plebe*, da je zahtevala opustitev anarhističnih metod¹⁰ ter se zavzemala za ustanovitev množične delavske stranke, kar se je zgodilo 17. maja 1882.

Italijanska delavska stranka (*Partito Operaio Italiano*) si je zadala za svoj cilj delovanja rešitev dveh perečih problemov, s katerima se je soočala takratna italijanska družba, tj. boj za demokratizacijo politične ureditve (zahteva po splošni in enaki volilni pravici, svobodi združevanja, svobodi tiska, obvezni in laični šoli) ter izboljšanje ekonomskega položaja delavstva potom sindikalnega boja (pravica do stavke idr.). Po svojem idejnem ustroju je bila stranka že od same ustanovitve zelo raznolika. Večino v njej sta imeli dve struji: prva, anarhistična, ki je namesto političnega boja ponujala taktiko »neposredne akcije«; druga, socialistična, ki je zagovarjala politični boj ter še posebej strankino sodelovanje na volitvah.¹¹ Vendar prvo strankino sodelovanje na volitvah 1882 ni prineslo želenega rezultata, saj je prejela le en poslanski sedež (Manacorda, 1963); prvi izvoljeni socialistični parlamentarec je postal Andrea Costa (Galassi, 1989).

V osemdesetih letih so se v vrstah italijanske inteligence pojavili krožki (za družbena vprašanja), od katerih so se mnogi približevali marksizmu kot prevladujoči ideologiji mednarodnega delavskega gibanja ter začeli boj za ustanovitev italijanske socialistične stranke. Po-

rast delavskega gibanja je vlada sicer poskušala razbiti z odlokom o razpustitvi vseh delavskih organizacij (1886), vendar pri tem ni bila uspešna. Nasprotno, socialistične ideje so se med delavstvom vse bolj utrjevale in na pobudo Filippa Turatija je bila 1889 ustanovljena milanska socialistična zveza (*Lega Socialista Milanese*). Od leta 1890 dalje se vrstijo proslave »1. maja« ter ustanavljajo prve delavske zbornice (Milan, Turin, Piacenza idr.); v letu 1892 jih je delovalo že 88. Pomembno vlogo v tej idejni socialistični rasti je imelo tudi glasilo *Critica sociale* (»Socialna kritika«),¹² ki je pričelo izhajati 1891 v redakciji Turatija¹³ in Anne Kuliscioff¹⁴. Vsi omenjeni koraki so vodili do ustanovitve italijanske socialistične stranke.

USTANOVITEV PSI – VZPON NOVE POLITIČNE SILE V ITALIJI

Socialistična stranka Italije je bila ustanovljena – z združitvijo več sorodnih političnih smeri in skupin – na kongresu v Genovi (14.–15. avgusta 1892) z imenom *Partito dei Lavoratori Italiani*. Med njenimi ustanovitelji so bili Antonio Labriola,¹⁵ Filippo Turati,¹⁶ Anna Kuliscioff,¹⁷ Enrico Ferri,¹⁸ Costantino Lazzari,¹⁹ Andrea Costa²⁰ idr. Stranka italijanskih delavcev ni bila homogena; najvplivnejši so bili socialisti, poleg njih pa anarhisti (z močnim vplivom v sindikatih – anarhosindikalizem)

zarotniških načelih. Internaciano je smatral kot skupno stranko delavskih gibanj vseh dežel, kot federacijo socialističnih deželnih strank, ki naj bi se vključile vanjo kot sekcije; izvršni organ celotne stranke naj bi predstavljal Generalni svet. V frakcijskem delovanju »bakunistov« je Marx videl resno oviro za nadaljnjo enotnost mednarodne proletarske organizacije. Od Internacionale je zato zahteval, da razkrinka in izključi bakuniste iz svojih vrst; bil je mnenja, da bi se pod vodstvom te ali one smeri Internacionale spremenila v konspirativno, pučistično organizacijo (Lešnik, 1994, 13).

9 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-bignami_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-bignami_(Dizionario-Biografico)/).

10 Vplivni anarhist Andrea Costa je 1879 objavil, da sprejema socializem; dve leti kasneje je v Riminiju ustanovil Socialistično revolucionarno stranko (*Partito socialista rivoluzionario di Romagna*).

11 Volilne reforme iz leta 1881 so prinesle volilno pravico predvsem Italijanom srednjega razreda v urbanih okoljih; posledica je bila izvolitev radikalnih in republikanskih poslancev, ki so bili pripravljene kritizirati liberalno inertnost in zahtevati večja parlamentarna pooblastila (Blinkhorn, 1995, 24). Splošna moška volilna pravica je bila uvedena leta 1913, medtem ko za ženska šele po drugi svetovni vojni, leta 1946.

12 Revija *Critica sociale* je bilo trideset let, vse do nastopa fašizma, idejno središče italijanskega socializma. Revija je imela pomembno vlogo pri zblizevanju delavskega gibanja in intelektualnih tokov socializma.

13 Glej <http://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-turati/>. Čeprav Turati ni zapustil teoretičnih del, pa vendar številni članki, ki jih je desetletja pisal za »Socialno kritiko«, skupaj z njegovimi kongresnimi in parlamentarnimi govori, ki spremljajo njegovo politično dejavnost, tvorijo trden in koherenten nauk. Po Turatijevem prepričanju morajo biti socialisti vedno v prvih vrstah boja za obrambo liberalnih institucij, ki jih ogroža buržoazija sama, ki se poslej poskuša izogniti legalnosti v svojem boju proti delavskemu razredu. Turati je bil dokaj blizu Kautskemu, v njegovi misli pa so tudi primesi bernsteinovskega revizionizma, tako da je vedno dajal prednost, glede na revolucionarno perspektivo, vsakdanjemu osveščanju proletariata in sicer s parlamentarno akcijo, s sodelovanjem v življenju lokalnih enot, s sindikalno aktivnostjo, z ustanavljanjem goste mreže zadrug in seveda z vzgojo in propagando (Alatri, 1980, 228–229).

14 Glej <http://www.treccani.it/enciclopedia/anna-kuliscioff/>.

15 A. Labriola (1843–1904), filozof, profesor zgodovine in teoretske filozofije na univerzi v Rimu, edini »dosledni marksist« v Italiji, kakor ga je označil Engels (Miccolis, 2010). Je avtor pomembnih marksističnih del: *In memoria del Manifesto dei comunisti* (Spomini na Komunistični manifest, 1895), *Del materialismo storico* (O historičnem materializmu, 1896), *Discorrendo di socialismo e di filosofia* (Pogovori o socializmu in filozofiji, 1898) idr.; njegovi *Izbrani spisi* so izšli tudi v slovenskem prevodu (1977).

16 F. Turati (1857–1932) je dal najmočnejši pečat italijanskemu socializmu že od njegovih prvih začetkov; bil je vodilna osebnost v ustanavljanju PSI ter eden prvih italijanskih intelektualcev, ki se je proglašal za socialista. Njegov marksizem je od vsega začetka močno prepojen z elementi pozitivizma in nosi humanistični, humanitarni in demokratični pečat (Catalano, 1982; Monteleone, 1987).

17 A. Kulišova (1855–1925), rusko-italijanska revolucionarka, feministka, anarhistka in »dama italijanskega socializma«, kot jo je poimenoval Casalin (1987).

18 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-ferri_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-ferri_(Dizionario_Biografico)/).

19 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/costantino-lazzari_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/costantino-lazzari_(Dizionario_Biografico)/).

20 Glej <http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-costa/>.

in korporativisti (Arfè, 1992). Razen A. Labriole, socialistična struja ni bila marksistična, marveč pretežno demokratično-humanistična (Gerratana, 1986). Na III. kongresu v Parmi (13. januarja 1895) se je stranka preimenovala v *Partito Socialista Italiano* – PSI (Cortesi, 1962).

Socialistična stranka je, tako kot drugod v deželah zahodne Evrope, številčno rasla in širila svoj vpliv med delavskimi množicami; vzporedno z njeno rastjo so se začeli razvijati socialistični tisk,²¹ sindikalno gibanje in delavske konzumne zadruge. Tako nova stranka kot sindikati so dobivali vse večjo podporo med industrijskimi delavci in dninarji predvsem na severu Italije, pa tudi v južnih deželah, na Siciliji in Apuliji. Do tega naraščanja je v devetdesetih letih 19. stoletja prišlo v senci splošno razširjenih in ponekod ostrih družbenih in delavskih nemirov (revolucionarni sindikalizem), na katere se je oblast odzvala z represivno politiko. Druga Crispijeva vlada (1893–1896) je sicer poskušala s t. i. »protianarhističnim zakonom« (1894) in avtoritarnim sistemom vladanja uničiti tako novonastalo stranko PSI kot tudi druge delavske organizacije in sindikate, vendar v svojih prizadevanjih ni bila uspešna. Hkrati pa ne gre prezreti, da je notranja neenotnost v stranki onemogočala, da le-ta postane še vplivnejši dejavnik v takratnem italijanskem parlamentarnem življenju.²² Resda je PSI kot članica II. internacionale (Andreucci, 1977), mednarodne asociacije socialističnih in delavskih strank, sprejela njeno marksistično orientacijo in posledično zapisala v svojem programu (1895), da mora delavski razred osvojiti državno oblast »zaradi ekonomske in politične ekspropriacije vladajočega razreda«, toda v njenih vrstah sta se glede taktike izdiferencirali dve temeljni struji: *maksimalistična*, ki se je zavzemala za organiziranje socialistične revolucije v Italiji (maksimalni program) ter *reformistično-oportunistična*, ki je nastopila proti revoluciji in se izrekla za postopno evolucijo

družbene ureditve italijanske države (po reformni poti).

Na strankinem VII. kongresu v Imoli (od 6. do 9. septembra 1902) je, podobno kot v drugih evropskih socialističnih strankah,²³ prevladala reformistična struja (Turati, Claudio Treves,²⁴ Leonida Bissolati,²⁵ Ivanoe Bonomi²⁶ idr.), ki bo ohranila svoje vodstvo v naslednjih desetih letih.²⁷ Maksimalistična struja je na poraz odgovorila z ustanovitvijo svojega glasila *L'Avanguardia Socialista* (Socialistična avantgarda), ki ga je urejal Arturo Labriola.²⁸ Kljub temu se italijanskim socialistom ni uspelo izogniti tendencam t. i. *ekonomskega determinizma*:

»Na skrajni desnici socialističnih strank se je utrjevala smer, ki si je hotela prilastiti nacionalistični sistem vrednot in ekspanzionistične namere vladajočih razredov. Pripadniki tega toka že dlje časa niso več verjeli v možnosti revolucije in v bistvu niso več računali z mirom: kdor se je oblikoval kot marksist, je zagotovo sklepal, da so gospodarske potrebe prevladoval nad sanjanim humanizmom, in hrepenel je celo po obširnih avtarkičnih imperijih, pri čemer je bil trdno odločen preprečiti, da bi prednosti napredka monopolizirali imetniki kapitalov. V teh okoljih so zato nasplošno priznavali nujnost po kolonialni politiki, saj so v njej prepoznavali vprašanje življenja ali smrti za narod in njegov delavski razred in pripravljeni so bili sprejeti tudi spopad samo zato, da bi svoji deželi ponudili takšno možnost; zaradi tega so v imenu nacionalne obrambe vedno glasovali za zahtevane vojne kredite [...] Karl Kautsky jih je imenoval ‚realpolitischen Sozialisten‘ [...]« (Reberieux, 1986, 781–782).

Toda tudi v Italiji je tako veljaven marksist, kot je bil Antonio Labriola, deset let pred Bissolattijem soglašal z zasedbo Libije v imenu neke »populacijske politike«. O tem je v razgovoru za *Il Giornale d'Italia*, objavljen 13. aprila 1902, povedal: »Predvsem [...] je potrebno spodbuditi trajno delovanje ekonomske in populacijske

21 Tednik *Lotta di Classe* (Razredni boj) je bil sprva glasilo stranke, zatem (od decembra 1896) *Avanti!* (Naprej!).

22 V PSI so bili opazni predvsem nemški in francoski (socialistični) vplivi, delno revizionizem, delno anarhosindikalizem.

23 Proti koncu 19. stoletja so se s »krizo marksizma« dejansko zamajali marksistični temelji II. internacionale; temelji gibanja, ki si je zastavilo za cilj preureditev obstoječega družbenega reda, in ki je v revoluciji videlo »babico zgodovine«. Ta »kriza« ni samo odprla teoretske razprave »revolucija ali reforma«, pač pa je tlakovala pot k idejni diferenciaciji celotnega socialističnega gibanja, tako v nacionalnih kot mednarodnih okvirih, na tri struje: *desnico*, *center*, *levico* (Lešnik, 2007, 172). Izviren Masarykov izraz iz leta 1898 je bil »kriza v marksizmu« (Masaryk, 1899); med revizionistično razpravo so ga spremenili v »krizo marksizma«, kar je A. Labriola takoj zabeležil (1977, 295–296).

24 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/claudio-treves_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/claudio-treves_(Enciclopedia-Italiana)/).

25 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/leonida-bissolati_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/leonida-bissolati_(Dizionario-Biografico)/).

26 Glej <http://www.treccani.it/enciclopedia/ivanoe-bonomi/>.

27 Okoli leta 1900 so bili voditelji PSI večinoma meščani ter še bolj intelektualci in predstavniki svobodnih poklicev, ki so stopili v politiko prej iz idealizma ali čustvene pripadnosti kot zaradi razredne pripadnosti in jih je vladna (Giolittijeva) socialna politika zadovoljevala. Na čelu te reformistične struje so bili možje kot Bissolati in Bonomi, ki sta bila pripravljena sodelovati z meščanskimi vladami za uvedbo »minimalnega programa«, ki bi pripeljal do »postopne« družbene preobrazbe. Proti tej »revizionistični« večini se je kmalu razvila »neizprosna« smer, ki sta jo vodila kriminolog Enrico Ferri in mladi neapeljski publicist Arturo Labriola, na katerega je idejno močno vplival teoretik revolucionarnega sindikalizma Georges Sorel (Milza, 2012, 676).

28 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/arturo-labriola_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/arturo-labriola_(Dizionario-Biografico)/). Arturo Labriola je postal glavni teoretik levega socialističnega revizionizma in revolucionarnega sindikalizma v Italiji. Zagovarjal je, tako kot Sorel, uporabo splošne stavke kot najpomembnejšega revolucionarnega orožja proletariata v boju za njegovo prilastitev produkcijskih sredstev. Skliceval se je na nasilje, kot izvir vseh pravic (Alatri, 1980, 230).

politike, zaradi česar lahko Italija, namesto da se njene demografske moči razpršujejo po vsem svetu,²⁹ kar je najbolj žalosten vidik naše inferiornosti v svetu [...] te moči trdno prenese v ne tako oddaljeno regijo kot je Tripolitaniya« (Labriola, 1970, 491–499). Na *tribuni* 21. junija 1901 se je A. Labriola izkazal kot sektaš, saj je nasprotoval tako predlogom protivojnih resolucij, sprejetih na kongresih II. internacionale (Britovšek, 1965), kot tudi ustanavljanju mednarodnih sodišč, ki naj bi razsojala samo o »sporih« med državami: »Toda ‚spor‘ je konec koncev vedno ali znamenje, ali incident, ali okoliščina, ali simptom tekmovanja med državami. In bolj ali manj močan pojav boja med različnimi ekonomsko-političnimi celotami, ki imajo ali zahtevajo akcijski radij ali vplivno področje: in ta boj izhaja iz notranje strukture samih držav in je večkrat pogoj njihovega napredovanja, način uresničitve njihove trdnosti« (Labriola, 1970, 469). Potemtakem Labriola v svojih sklepanjih ni bil nikakršna izjema med socialisti, nasprotno. V kolikor sledimo govorom in spisom tedanjih vodilnih akterjev socialističnega gibanja ter zapisnikom socialističnih internacionalnih in nacionalnih kongresov, potem lahko argumentirano zaključimo, da je bilo za večino njih odločanje/dilema – med domovinskimi, tj. nacionalnimi interesi ali internacionalizmom, kateremu se je zavezala II. internacionala – nelahka preizkušnja, ki bo imela usodne posledice šele v pogojih svetovnega spopada (»velike vojne«).

STALIŠČE II. INTERNACIONALE DO VOJNEGA VPRAŠANJA

Naraščajoča imperialistična nasprotja v desetletju pred/prvo/ svetovno vojno (rusko-japonska vojna 1904–1905, vmešavanje Rusije v notranje zadeve Perzije 1906, francosko-nemški spor okrog Maroka 1905–1906, aneksija Bosne in Hercegovine s strani Avstro-Ogrske 1908, italijansko-turška vojna 1911–1912, balkanski vojni in intrige velikih sil okrog Makedonije in Albanije 1912–1913) so zahtevala od II. internacionale sprejetje jasnega stališča do vojnega vprašanja. Tu ni šlo samo za teoretična vprašanja, pač pa za oblikovanje konkretne taktike socialne demokracije – tako v nacionalnih kot mednarodnih okvirih – ob morebitnem vojaškem spopadu svetovnih razsežnosti; še več, šlo je za preverjanje moči načela *internacionalizma* v praksi. V tem kontekstu so bila posebno aktualna stališča do militarizma, sprejeta na zadnjih treh kongresih II. internacionale: Stuttgart 1907, København 1910, Basel 1912 (Steinberg, 1972). Nedvoumno enotno stališče do tega ključnega vprašanja je bilo za mednarodno delavsko gibanje izjemno po-

membno, saj so številne kolonialne vojne ter zaostritev nasprotij med imperialističnima blokoma dajale ton obdobju pred svetovnim spopadom. Vojni spopadi so se odvijali izven Evrope in ZDA, ki so bile obvarovane vojnega pustošenja. Lenin je ob robu stuttgartskega kongresa upravičeno zapisal: »V Evropi je gospodaril mir, toda vzdrževal se je zato, ker se je ustvarjalo gospodstvo evropskih narodov nad stotinami milijonov prebivalcev kolonij s stalnimi, nenehnimi, nikdar zaključenimi vojnami, ki jih mi Evropejci nimamo za vojne, ker večkrat niso podobne vojniam, ampak zverinskemu pobijanju, iztrebljanju neoboroženih narodov« (1981, 30). Azija in Afrika sta bili v tem obdobju skoraj povsem v kolonialni ali polkolonialni odvisnosti od imperialističnih držav Evrope na eni in ZDA na drugi strani. V Evropi pa so nasprotja med imperialističnimi državami povzročala rast vojaških proračunov.³⁰ Protislovja med obema koalicijama, porast oboroževanja na kopnem in morju, povečanje kontingentov nabornikov in napad kapitala na življenjske interese delovnih slojev je izzvalo pri delovnih slojih velik nemir in ustvarjalo negotovost. Zato je pred socialisti stala naloga, da podajo odgovor na vprašanje o značaju in cilju vojne, ki se je približevala, ter o sredstvih in načinih boja proti njej.

Odgovor soglasno sprejete kongresne resolucije (Basel, 1912) je bil nedvoumen: z vsemi sredstvi se je potrebno boriti proti vojni, če pa bi do nje prišlo, jo je treba izkoristiti za pospešitev socialne revolucije. S tem ko je bil v Baslu »imperializem« označen kot edini, ki je odgovoren za prihodnjo vojno, se je hkrati poglobljala temeljna razprava, ki je socialiste napotila k ponovni proučitvi lastnih stališč do perspektiv, ki jih je odprl imperializem. V teh razpravah se je izoblikovalo nekako troje usmeritev, čeprav ne izražajo avtomatično tradicionalne ideološke delitve na revizioniste, ortodoksne in revolucionarje. Na socialistični *desnici* se je utrjevala smer, ki si je hotela prilastiti nacionalistični sistem vrednot in ekspanzionistične namere vladajočih razredov. Pripadniki te smeri že dalj časa niso več verjeli v možnosti revolucije in v bistvu niso več računali z mirom. Tudi *levica* je soglašala, da imperialistična nasprotja vodijo v vojno, toda v nasprotju z desnico je v njej videla približevanje revolucije. Toda vse to so le stališča skromnih manjšin; najvidnejši predstavniki Internacionalne (ortodoksni marksisti) vse do leta 1914 še vedno upajo, da bo zmagal mir. Verjamejo v novo analizo imperializma (K. Kautsky, R. Hilferding), v t. i. superimperializem, kjer finančni kapital preseže nasprotja in se osredotoči k procesu nekonfliktnega izkoriščanja, k začetku neke solidarnosti, iz česar naj bi izhajalo, da je vojna nemogoča; na podlagi takšne perspektive se je

29 Za številčno močno nezaposleno ruralno populacijo juga je bila edina rešitev emigracija v Južno in Severno Ameriko ali v Severno Afriko; leta 1914, ko je imela Italija 35 milijonov prebivalcev, je v tujini živelo od 5 do 6 milijonov Italijanov (Blinkhorn, 1995, 23–24).

30 Italijanski delegat Oddino Morgari je na kongresu v Københavnu (1910) zahteval, naj se delavski predstavniki v svojih parlamentih zavzemajo, da se vojaške sile, na osnovi mednarodnega sporazuma, zmanjšajo za polovico. Za propagiranje teh idej je predlagal ustanovitev posebne organizacije (Britovšek, 1965, 110).

mogoče obrniti k notranjemu militarizmu in dati prednost propagandi. S tem niso slabili samo strahu pred vojno, temveč je postajala vse bolj šibka prav zahteva po revolucionarnem boju.

Boj proti militarizmu je bil odtlej povezan z množično akcijo; krasil ga je žar mitingov, pouličnih manifestacij in gibanj mladih. Agitacijska kampanja je sicer usmerila javno mnenje proti oblasti, ni pa ustvarila odločilnega orožja za odstranitev težke grožnje miru. Resda so nekateri socialno demokratski voditelji zahtevali, da Internacionala prouči amandma o protivojni stavki (»hkratna splošna stavka, ki bi bila mednarodno organizirana, predstavlja orodje, s katerim bi bilo mogoče preprečiti vojno«), toda ob napovedi vojne Avstro-Ogrske Srbiji (28. julija 1914). Internacionala ni bila sposobna organizirati nikakršne protivojne stavke, še manj preprečiti svetovni spopad. Protivojne resolucije kongresov v Stuttgartu, Københavnu in Baslu so bile pozabljene; sledil je prehod iz internacionalističnih na socialno šovinistične pozicije. Začetek svetovne vojne je dejansko povzročil zlom II. internacionale – tako s formalnega (prekinitev zvez med posameznimi socialno demokratskimi strankami, nezmožnost sklica Mednarodnega socialističnega biroja /MSB/ in mednarodnih konferenc) kot tudi z vsebinskega vidika (notranji idejni razkroj) –, saj Internacionali ni uspelo uresničiti svojega temeljnega cilja, tj. ohraniti mir (Lešnik, 2003a).

PSI NA PREIZKUŠNJI INTERNACIONALIZMA – STALIŠČE DO ITALIJANSKO-TURŠKE KOLONIALNE VOJNE (1911–1912)

Tako kot je bila na preizkušnji »internacionalizma« nemška socialna demokracija v času maroške krize 1905–1906 (Britovšek, 1965, 124–127), se je v podobni situaciji znašla tudi PSI za časa italijansko-turške vojne 1911–1912, ko je morala sprejeti nedvoumno stališče do te italijanske kolonialne vojne. Imperialno usmerjena italijanska buržoazija je konec 19. stoletja gojila upanje, da bo lahko, zaradi šibkosti Otomanskega imperija, brez boja anektirala Tripolitanijo. V teh težnjah so jo podpirali tudi katoliški krogi, ki so v tem dejanju videli »konec tisočletnih vojn proti islamu«. Toda v ozadju teh

ciljev so se skrivali ekonomski in finančni interesi rimske banke (*Banco di Roma*) in banke ‚prijateljev Vatikana‘, ki sta v Libijo vložili znatne vsote kapitala. 29. septembra 1911 je Italija objavila vojno Turčiji. V italijanskem ultimatu sultanu je bilo navedeno, da Italija ne more več trpeti neredov v Tripolitaniji in Cirenajki, hkrati pa želi z zavzetjem obeh provinc,³¹ le-tema omogočiti enako blagostanje in napredek kot so jo deležne druge dežele severne Afrike. Zato zahteva zase pravico, da zasede Libijo (Frölich, 1924, 24).

Italijanski socialisti so v časopisju, na zborovanjih in tudi v poslanski zbornici zavzeto razpravljali o tem vojaškem posegu. Hkrati je PSI skupaj z zvezo sindikatov pozvala delavstvo v Emiliji, Umbriji in Toskani na 24-urno stavko, določeno za 28. september 1911. Na številnih delavskih zborovanjih in štrajkih so obsodili to vojno kot tipično zavojevalsko in kolonialno. Svoje protivojno razpoloženje pa so demonstriali tudi železničarji z vrsto sabotaž na železnicah.

Italijanska vojna v Libiji je bila tudi osrednji predmet socialističnega kongresa, ki se je kmalu po objavi vojne sestal v Modeni (15.–18. oktober 1911); večina razpravljavcev je obsodila neopravičljivo vojno ter posledično sprejela sklep, da PSI ne bo glasovala za vojne kredite. Vendar sta strankarska poslanca L. Bissolati in I. Bonomi, vodji desnih socialistov, glasovala v poslanski zbornici, v nasprotju s kongresnim sklepom, za vojne kredite. Svoj glas »za« sta opravičevala z izgovorom, da je »vojna že v teku in v njo je ljudstvo vpleteno«. Njuno ravnanje je povzročilo val ogorčenja v PSI, kar je sovpadalo tudi s protivojnimi stališči II. internacionale.³² Tripolitanska vojna³³ je v bistvu pospešila razcep med levimi in desnimi reformisti v stranki. Medtem ko je »leva« struja (Arturo Vella, C. Lazzari, Cesare Alessandri,³⁴ Elia Musatti,³⁵ A. Balabanova /Balabanoff/³⁶) branila proletarski značaj gibanja in razredni boj ter nastopala proti oportunističnim tendencam v PSI, tj. proti razredni pomiritvi, proti sporazumevanju z buržoazijo ter opuščanju temeljnih socialističnih ciljev v delavskem gibanju (Balabanova, 1927, 40), so »desni« reformisti (Bissolati, Bonomi, Cabrini, Podrecca) ‚pozabili‘ na socialistični značaj gibanja, branili so zvezo z buržoazijo, pa tudi podpirali sodelovanje socialistov v meščanskih vladah, zastopali kolonialno politiko ter po-

31 Na tem ozemlju, ki je pod suverenostjo otomanskega sultana, živi zromaj kakih tisoč italijanskih kolonov, toda ti so zelo dejavni. Ustvarili so predelovalno industrijo ter bančne in trgovske podružnice, zraven pa nadzorujejo ladijske linije. Po ocenah iz leta 1911 vložijo *Banco di Roma* v to deželo kar 5 milijonov dolarjev (Milza, 2012, 698).

32 II. internacionala zavzame v letih 1911–1912, navkljub globokim nesoglasjem, odločna protivojna stališča. Od množičnih demonstracij, ki jih organizira Mednarodni socialistični biro v vseh evropskih prestolnicah 5. novembra 1911 – na dan torej, ko Italija razglasi priključitev Tripolisa – do velikega baselskega kongresa 24. in 25. novembra 1912, so se vse (ali skoraj vse) socialistične stranke aktivno udeležile protivojnih zborovanj.

33 Prva faza 386-dnevnega vojaškega spopada – v kateri se je italijanski ekspedicijski korpus uspel izkrcati v Tripolitaniji in se polastiti glavnih obalnih mest (Tripolija, Bengazija, Tobruka) – se je zaključila 4. novembra z razglasitvijo priključitve osvojenega ozemlja k Kraljevini, ki so jo vsi v Italiji – razen levega socialističnega krila, ki je po zgledu Benita Mussolinija v Romanji močno agitiral proti imperializmu – navdušeno sprejeli (Miza, 2012, 698).

34 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/cesare-alessandri_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/cesare-alessandri_(Dizionario_Biografico)/).

35 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/elia-musatti_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/elia-musatti_(Dizionario_Biografico)/).

36 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/angelica-balabanoff_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/angelica-balabanoff_(Dizionario-Biografico)/).

litiko izkoriščanja, ropanja in iztrebljanja domorodcev. Na kongresu stranke v Reggio Emiliji (7.–10. julij 1912) so se pojavile tri struje: 1. revolucionarna, t. i. maksimalisti z okoli 12.500 glasovi; 2. leva reformistična struja (približno 9.000 glasov), 3. desno reformistična struja (približno 2000 glasov).³⁷ Večinsko podporo na kongresu so dobili maksimalisti, ki so predlagali, da se iz PSI izključijo voditelji desnih reformistov – Leonida Bissolati, Ivanoe Bonomi,³⁸ Angiolo Cabrini,³⁹ Guido Podrecca in njihova skupina, t. i. *tripolini*⁴⁰ –, ker niso priznavali strankino protivojno stališče, temveč so odobravali italijansko-turško vojno ter s svojimi izjavami v poslanski zbornici in izven nje delovali proti strankinim sklepom. Predlog o izključitvi je na kongresu dobil večinsko podporo.⁴¹ Večina v PSI je resda odločno obsojala italijansko kolonialno vojno v Libiji⁴², vendar ji ni uspelo, kljub organiziranju demonstracij, da bi jo preprečila/prekinila.

Obdobje naslednjih dveh let je neke vrste uvod v ‚veliko vojno‘, ki so ga zaznamovali delavski štrajki, pretežno ekonomskega značaja (zahteve po višjih mezdah in boju proti draginji) ter socialistične demonstracije, ki so se praviloma krvavo končale. Še posebej je bil odmeven krvavi spopad v Anconi (junija 1914), ki se je razširil po celi državi – *La Settimana Rossa* (rdeči teden); v njem so sodelovale vse progresivne sile pod vodstvom socialistov.⁴³

»V URI NEVARNOSTI NE PUŠČAMO DOMOVINE NA CEDILU!«⁴⁴

Z objavo avstrijskega ultimata Srbiji (25. julija 1914) je vojna nevarnost visela nad Evropo. Na zadnji, najusodnejši konferenci v zgodovini II. internacionale (Bruselj, 29.–30. julija) je vladalo optimistično razpoloženje; nenađen izbruh vojne v Evropi se je delegatom zdel nemogoč. Na zasedanju niso obravnavali vprašanja, kako naj ravna socialnodemokratske in socialistične stranke v primeru splošnega spopada; ves akcijski program Internacionale so vezali na bližnji mednarodni kongres v Parizu, do katerega pa ni nikoli prišlo. Odtlej so morale nacionalne sekcije ukrepati same, brez skupne koordinirane taktike; prepuščene so bile volji in predstavam svojih voditeljev.

Ob izbruhu vojne so bile protivojne resolucije kongresov v Stuttgartu, Københavnu in Baslu pozabljene; sledil je prehod z internacionalističnih na socialšovinistične pozicije. Začetek svetovne vojne je dejansko povzročil zlom II. internacionale po 25-ih letih njenega obstoja,⁴⁵ tako s formalnega (prekinitev zvez med posameznimi socialističnimi strankami, nezmožnost sklica Mednarodnega socialističnega biroja /MSB/ in mednarodnih konferenc) kot tudi z vsebinskega vidika (notranji idejni razkroj). Res je, da je število članov socialističnih strank in sindikatov, ki so bili povezani s strankami, šlo »v milijone«; vendar, realno gledano, socialna demo-

37 G. Sorel je razcepljenost gibanja pokomentiral z besedami: »Bitko med raznimi strujami v italijanskem socializmu je težje razumeti kakor zgodovino renesanse« (Fermi, 1966, 86).

38 I. Bonomi (1873–1951) je leta 1906 objavil delo *Le vie nuove del socialismo* (Nove poti socializma), prvo italijansko teoretizacijo reformizma. Po izključitvi iz PSI je skupaj z L. Bissolattijem ustanovil reformistično socialistično stranko – *Partito Socialista Riformista Italiano* (Cortesi, 1971).

39 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-cabrini_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-cabrini_(Dizionario_Biografico)/).

40 Majhna skupina reformistov se je odmaknila še nekoliko bolj desno in zavzemala takšna stališča, da so jih sopartijci začeli sumničiti patriotizma in podpore libijski vojni. Vodja te skupine je bil L. Bissolati (Grimaldi, Bozzetti, 1983).

41 Angelica Balabanov, marksistka, vplivna članica PSI in znana osebnost v mednarodnem socialističnem gibanju, ki se je strinjala s predlogom, je opravičila ta sklep stranke: »Če si iz načelnih vzrokov lahko dovolimo izključitev takih mož, ki nam jih druge stranke zavidajo zaradi njihove poštenosti in značajnosti, je mogoče pojasniti naš sklep le kot moralno, ne kot osebno vprašanje [...]. V vedenju naših štirih tovarišev vidi proletariat prestopke zoper sveto načelo razrednega boja in vero v revolucijo.« Obrnjena k štirim izključnim poslancem je (skoraj vizionarsko) dejala: »To našo dolžnost moramo izpolniti, toda ne izpolnjujemo je z lahkim srcem. Ker nam je znan zgodovinski pripetljaj, ki je ločil stranko in vas, se lahko zamislimo v vaš položaj in rečemo, da bi lahko prišel dan, ko bi proletariat tudi nam dejal: 'Vi nimate naše ideologije, vi ne zastopate naših koristi, vi niste naš glas; – pojdite!' In mi razumemo, kako tragičen bo tak dan v našem življenju.« Ali je ta ženska znala brati v prihodnost? Saj je že čez dve leti dobila odgovor (Fermi, 1966, 85–86).

42 Tedaj je bil osemindvajsetletni Benito Mussolini, ki je izstopal s svojimi psevdorevolucionarnimi stališči in gesli ter pripadal skrajnemu levemu krilu maksimalistov (bil je med najbolj militantnimi socialističnimi nasprotniki libijske vojne), postavljen za urednika/direktorja strankinega glasila *Avanti!* (Fermi, 1966, 87–88). »Mladi smo bili vsi navdušeni nad Mussolinijem, nekaj zato, ker je bil tudi sam razmeroma mlad, nekaj pa zato, ker je razgnal reformiste, in končno tudi zaradi tega, ker so se nam njegovi članki v glasilu *Avanti!* zdeli močni in revolucionarni,« je precej natančno poročal Mario Montagnana, eden voditeljev turinskega mladinskega (revolucionarno usmerjenega) socialističnega gibanja, kateremu je pripadal tudi mladi Antonio Gramsci (Romano, 1983, 102).

43 S temi besedami (http://www.stahlgewitter.com/14_08_04.htm) je Hugo Haase, vodja socialnodemokratske frakcije v nemškem parlamentu, 4. avgusta 1914 na parlamentarnem zasedanju, kjer so razpravljali in glasovali o predlogu za vojne kredite oz. za vojno ali mir, nedvoumno oznanil prehod stranke z internacionalnih na nacionalistične pozicije. »Novo« smer, prakticirano v pogojih imperialistične vojne, je sprejela tudi večina voditeljev socialnodemokratskih in socialističnih strank; s tem je bila usoda II. internacionale zapečatenata (Lešnik, 2003b, 352–354).

44 »Rdeči teden« naj bi imel simbolni pomen – kot uvod v revolucijo, ki pa se ni zgodila, zahvaljujoč 'miroljubnim', 'parlamentarnim' tradicijam strankarskega vodstva. V tem kontekstu je potrebno tudi razumeti občudovanje tedaj »revolucionarnega« Mussolinija v krogu torinskega mladinskega socialističnega gibanja.

45 »Svetovna vojna cepi socialiste na različne tabore, in to pretežno na različne nacionalne tabore. Internacionala ni sposobna, da bi to preprečila. To pomeni, da v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru« (Kautsky, 1915, 38–39).

kracija v nobeni državi ni imela tolikšne moči, da bi lahko zavrla vojni spopad. Skoraj vse socialnodemokratske in socialistične stranke v vojskujočih se deželah so se izrekle za obrambo nacionalne kapitalistične države. Posledično so se obvezale, da opustijo razredni boj in sprejmejo državljanski mir. Še več, povezale so se z vladajočimi razredi in z vsemi svojimi silami – tako moralno kot politično – podprle vojno in imperialistične interese svojih meščanskih vlad. Mednarodno razredno solidarnost proletariata je izrinila socialšovinistična ideologija, ki je pripomogla, da so se socialnodemokratske/socialistične stranke pričele združevati na ravni interesov imperialistične buržoazije, ne pa na načelih mednarodne delavske solidarnosti. MSB je ustavil svojo dejavnost in se med vojno ni nikoli sestal. Z ironijo in ogorčenostjo je Rosa Luxemburg zapisala, da so spremene nile svetovnozgodovinski poziv *Manifesta komunistične stranke* v klic: »Proletarci vseh dežel, združite se v miru, v vojni pa si porežite vratove!« (Luxemburg, 1915, 5).

Internacionalo so – vse do poraza in poloma v letu 1914 – njene notranje struje (desnica, center, levica) razumele kot mednarodni forum, primeren za reševanje običnih problemov evropskega delavskega gibanja. Četudi so obstajala principialna nesoglasja in spori glede taktike, posebno med radikalnimi marksisti in revizionisti, niti Lenin niti drugi predstavniki marksistične leve v evropski socialni demokraciji niso nikdar postavljali zahteve, da se Internacionala zamenja z neko boljšo in primernejšo organizacijo. Šele z izbruhom svetovne vojne, potem ko je dokazala svojo življenjsko nesposobnost, je Internacionala v svojem vsebinskem in oblikovnem pomenu dospela v središče kritike leve. Od tedaj dalje se je odpiral proces globlje socialnopolitične diferenciacije v evropskih socialnodemokratskih strankah, posebno med reformistično večino in manjšinsko marksistično levico. Leve (revolucionarne) sile, ogorčene nad kapitulacijo vodstev svojih strank in opustitvijo internacionalne solidarnosti v korist vojne politike nacionalnih vlad, organizirajo opozicijsko dejavnost. Desne sile, večina uradnih vodstev socialnodemokratskih strank (socialšovinisti), se postavijo na stran vojne politike svoje buržoazije in izgubijo vsako zvezo s principi samostojne politike delavskega razreda. Centristična struja (socialpacifisti), ki je predstavljala pretežen del socialističnih strank, obsoja politiko vodstev in se ponekod tudi organizacijsko izdvaja, vendar se ne odloča za pot samostojne revolucionarne akcije. V okviru raz-

prav na mednarodnih konferencah socialistov med vojno so se izoblikovali različni pogledi do značaja svetovne vojne in možnosti njene preobrazbe v svetovno proletarsko revolucijo kot tudi različna stališča do perspektiv bodoče organiziranosti proletariata na mednarodni ravni. Ta proces idejne diferenciacije se je v končni fazi zaključil s politično polarizacijo znotraj delavskega razreda – na levo, desno in center – ki se je po vojni manifestirala v organizacijski delitvi na komuniste in socialiste, tako v nacionalnem kot internacionalnem pogledu (Lešnik, 1994, 326–327).

(NE)MOČ PSI – V PRIMEŽU SVETOVNEGA SPOPADA

Ko se 2. avgusta 1914 začnejo sovražnosti med centralnimi in antantnimi silami, italijanska vlada razglasi nevtralnost Italije; ta odločitev nemudoma razdeli tako javnost kot politične stranke. Z nevtralnostjo se leta 1914 strinja velika večina ljudstva, pa tudi najpomembnejše politične formacije.⁴⁶ Med njimi je mnogo katolikov, ki posnemajo nevtralnost Svetega sedeža in sovražijo protiklerikalno Francijo. Nato socialisti, ki po logiki svojega internacionalizma in ker ne gre, kot v Franciji za obrambo domovine, obsojajo vojno kot imperialistično. In nazadnje podpira nevtralno politiko vlade tudi parlamentarna večina, ki predstavlja liberalno buržoazijo. Intervencionisti so bili v manjšini, a dejavni in razdeljeni v dva tokova. Prvi, nacionalistični pod vodstvom Enrica Corradinija⁴⁷ (podpirajo ga tudi določeni poslovni krogi), že od nekdanj zagovarja vstop v vojno na strani centralnih sil, ker se jim zdi bistvenega pomena, da Italija ne ostane ob strani, ko se bo odločala usoda Evrope. Zanje je predvsem pomembna akcija in ne toliko izbira partnerja. Kasneje se pragmatično odločijo oziroma izgledajo antanto zato, ker se jim zdi, da ima dolgoročno gledano več možnosti za zmago. Republikanska in radikalna levica ter reformistični socialisti imajo drugačne motive. So prepričani iredentisti in iz zvestobe do borbe *risorgimento* (torej sovražni Avstriji) menijo, da bodo z intervencijo podprli boj francoske demokracije proti avtoritarnima in reakcionarnima centralnima cesarstvom. Tema glavnima tokovoma se pridruži več različnih skupin: futuristi, nekaj revolucionarnih sindikalistov, majhna demokrščanska skupina in nazadnje disidentski socialisti, ki so navdušeni nad Mussolinijem⁴⁸ (Milza, 2012, 700–701).

46 Začetek sovražnosti je vzbudil v Italiji in zunaj nje bojazen, da bi obveznosti, zapisane v pogodbah z Nemčijo in Avstro-Ogrsko (Trojna zveza), lahko prisilile Italijo, da se spusti v vojno, ki jo Italijani niso želeli.

47 Glej [http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-corradini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/enrico-corradini_(Dizionario-Biografico)/).

48 Že omenjeni mladi torinski socialisti se gotovo niso izmaknili sugestivnemu vplivu mussolinijevstva, ki je v tem smislu pojmovan širše kot pa samo teoretičen in praktičen poskus, kako v modernejšem smislu prenoviti tradicijo italijanske socialistične stranke in gibanja. V tej smeri, kot je pozneje dovolj jasno poudaril Gramsci, so z Mussolinijem na čelu stopali mladi, ki so v tem času skušali spodbuditi »nov socializem, poln moralne in revolucionarne energije, v katerem ne bi bilo stranke in proletariata, ampak bi bila oba združena v eno samo plamenico, katero bi trdna roka nosila proti cilju [...]«. Mladim revolucionarnim socialistom se je zdelo, da izbruh svetovne vojne potrjuje določena predvidevanja, odpira nove možnosti in vsekakor pripravlja razmere za zorenje razrednega boja, ki naj bi omogočil končni spopad dveh temeljnih bojujočih se sil: na eni strani imperialistične kapitalistične buržoazije, na drugi strani pa mednarodnega revolucionarnega proletariata, pripravljenega stopiti na njeno mesto (Romano, 1983, 121–123).

Svetovni spopad je zaostрил ne samo notranja socialna protislovja v državi, ampak tudi v PSI. Od večjih zahodnoevropskih socialnodemokratskih strank je samo PSI dosledno nastopila proti vojni,⁴⁹ še posebej proti vstopu Italije v vojno ter razglasila »brezpogojno nevtralnost«, čeprav so jo vabili na svojo stran tako nemška socialnodemokratska delegacija, ki sta jo vodila A. Südekum in R. Fischer, kot francoski socialisti, ki so to vlogo zaupali M. Cachinu (Britovšek, 1969, 47). Njuno geslo, ki ga je formuliral C. Lazzari: »né aderire né sabotare« (»ne pristopiti ne sabotirati«) še najbolj kaže na centristično, pacifistično usmerjenost stranke, hkrati pa čut za ohranitev mednarodne solidarnosti socialistov (Valiani, 1977).

Ne bi mogli reči, da je bil ob izbruhu svetovne vojne poleti 1914 italijanski socializem kaj bolj pripravljen kot drugi socializmi v mednarodnih okvirih; gotovo pa je, da se je njegovo dosledno nevtralistično stališče spočetka lahko opiralo na specifični ugodni položaj, ki ga je v prvem obdobju nevtralnosti države omogočal obstoj širokih in močnih nevtralističnih tokov v osrčju meščanskih političnih skupin pa tudi duh protivojnega odpora, ki je izviral bolj iz tradicionalnega internacionalističnega humanitarnega pacifizma kakor pa iz kakšnega natančnega programa revolucionarnega boja. V tem položaju PSI ni postala žrtev globokih preobratov in kriz kakor stranke v drugih deželah, še posebej v Nemčiji in Franciji, in je brez težav obračunala z intervencionističnimi težnjami, ki so prišle na dan v vrstah stranke in gibanja in med katerimi je bila Mussolinijeva izključitev iz PSI prav gotovo najbolj odmevna (Romano, 1983, 122).

V razpravi med zagovorniki in nasprotniki vstopa Italije v vojno je bil Mussolini sprva nevtralen;⁵⁰ v časopisu *Avanti!* je zagrizeno napadal levičarske intervencioniste in poudarjal brezpogojno socialistično nevtralnost. Mussolinijev obrat za 180 stopinj se je zgodil jeseni 1914 in je sovpadal s preobrazbo, v kateri je večina italijanskih politikov prešla od »brezpogojne nevtralnosti« k »budni nevtralnosti«; pozneje, ko je minila nevarnost vojskovanja na strani Avstrije in Nemčije, pa celo k politiki vojaške intervencije (v imenu »splošnih interesov domovine«). Če imamo še v vidu, da je bilo frankofilstvo v odgovornih italijanskih krogih močno zakoreninjeno, potem ne preseneča, da je Mussolini začel propagirati

vstop Italije v vojno na strani Francije. 18. oktobra 1914 je v časopisu *Avanti!* objavil članek »Od brezpogojne nevtralnosti k aktivni in dejavni nevtralnosti«, v katerem je zapisal, da socialisti ne morejo ostati neprizadeti opazovalci vojne, temveč naj bodo protagonisti v njej.⁵¹ PSI se ni obotavljala, da ga odpusti kot urednika ter izključi iz svojih strankarskih vrst.

Politika nevtralnosti in protivojno stališče sta zagotovo omogočili PSI aktivnejšo, posredniško vlogo med posameznimi socialnodemokratskimi in socialističnimi strankami ter v organizacijskih strukturah mednarodnega socialističnega gibanja, s prvenstvenim ciljem, da ustavi vojno. Najprej je prišlo do srečanja švicarskih in italijanskih strankarskih predstavnikov v Luganu (27. septembra 1914), kjer so obravnavali novonastali položaj v svetu, obsodili vojno kot rezultat »imperialistične politike velikih držav«, pozvali mednarodni proletarijat v boj za mir in sprejeli resolucije, ki naj bi vodile k obnovitvi mednarodne socialistične asociacije. V resolucijo o vojnem vprašanju so vključili tudi nekatere Leninove *Teze o vojni*, zavrnil pa njegov predlog o organiziranju in vodenju socialistične propagande za preobrazbo imperialistične vojne v državljansko. Na konferenci je prevladovalo prepričanje, da je mogoče ohraniti Internacionalo s pomočjo njenega izvršnega organa /MSB/.

Posledično je predsedstvo švicarske socialistične stranke 2. oktobra 1914 pozvalo MSB, da skliče mednarodno socialistično konferenco, na kateri bi poiskali izhod iz svetovnega vojnega spopada. Njihov predlog ni naletel na večje razumevanje, saj so si bili interesi nacionalnih socialističnih strank preveč nasprotujoči. Še več, z izbruhom vojne se je poznani idejni diferenciaciji med socialisti (grupiranje na desnico, center, levo) pridružila še nova, politična (grupiranje socialistov antantnih, centralnih in nevtralnih držav), kar vodi k zaključku, da je bila realna moč pa tudi enotnost socialističnega gibanja pred vojno daleč precenjena. Primerjalno gledano, sta si bila tabora leve in centra dokaj enotna v oceni, da je svetovna vojna posledica imperialističnih nasprotij. Različnost njunih pogledov se je pokazala v oceni perspektive Internacionale (prenovitev stare ali ustanovitev nove Internacionale), kot tudi v oceni možnosti preobrazbe imperialistične vojne v državljansko; center se zavzema za mir in v nasprotju z levo kategorično zavrača delovanje v smeri revolucionarnih

49 Dosledne v izpolnjevanju protivojnih stališč, sprejetih na socialističnih kongresih Internacionale, so bile naslednje stranke: ruska socialnodemokratska frakcija v Dumi (boljševiki in menjševiki), Srbska socialnodemokratska stranka in bolgarski levi socialisti (»tesni«) ter določen čas tudi Neodvisna delavska stranka Anglije (ILP) in Socialistična stranka Italije; samo te stranke so zavrnilo, da bi svoje vlade moralno in politično podprle v vojni. Ta dramatični preobrat v duhovnem in političnem vedenju socialističnih strank je Lenin označil kot »izdajo voditeljev II. internacionale« (Lešnik, 1994, 73–74).

50 Z njegovimi socialističnimi idejami o internacionalizmu in antimilitarizmu je bila združljiva le nevtralnost kot njihova praktična posledica, obenem pa mu vzgojeni patriotizem (v duhu *risorgimenta*) ni dal niti pomisliti, da bi se Italija zapletla v vojno kot zaveznica Avstrije (Fermi, 1966, 101).

51 Pri tej delitvi in razločevanju, do katerega je prišlo glede vprašanja o italijanskem vstopu v vojno, ali bolje rečeno, o Mussolinijevem pojmu »aktivne in delujoče nevtralnosti«, sta se v skupini mladih torinskih socialistov najbolj izpostavila Angelo Tasca in Umberto Terracini, ki sta bila proti italijanskemu vstopu v vojno, na drugi strani pa Antonio Gramsci in Palmiro Togliatti, ki sta ga zagovarjala. Seveda pa je potrebno Gramscijevo opredelitev razumeti širše, kot njegov duhovni odpor (če citiramo Tasca): »do skrajno povprečne intelektualne ravni strankine protiintervencionistične propagande ter površne in ohlapne gonje stranke za absolutno nevtralnost« (Romano, 1983, 128).

družbenih pretresov. V nasprotju z levico in centrom je desnica podprla imperialistično vojno in vojne interese svojih – nacionalnih buržoazij; internacionalistična načela je podredila interesom vladajočih razredov; vojno je ocenjevala in prikazovala kot »obrambo domovine« ter pozivala na »državlanski mir« in na oblikovanje »enotne nacionalne fronte«.

Socialisti nevtralnih držav so, kljub neuspešnim poskusom, nadaljevali z aktivnostmi. Oddino Morgari, sekretar PSI v italijanskem parlamentu, je 18. februarja 1915 razpravljal s švicarsko stranko o sklicu konference socialistov nevtralnih držav; italijanski predlog so Švicarji sprejeli in 26. februarja 1915 predlagali vsem strankam, ki so bile priključene MSB, tri sestanke: 1. konferenco nevtralnih držav, 2. zasedanje razširjenega MSB, na katerem bi sodelovale tudi stranke vojskujočih se dežel, in 3. ločeno srečanje socialističnih strank iz vojskujočih se dežel. Njihovo dolgotrajno dopisovanje z MSB je pokazalo, da ni mogoče pričakovati, da bo biro sklical konferenco. Švicarji so zato 22. aprila 1915 sami povabili socialiste nevtralnih držav na konferenco v Zürich, ki naj bi se začela 30. maja (Lešnik, 1994, 108–115).

Še predtem je Morgari aprila 1915 (po naročilu italijanske in švicarske socialistične stranke) odpotoval v Francijo in Anglijo z namenom, da pridobi tamkajšnje socialiste za sodelovanje na mednarodni konferenci socialistov iz nevtralnih in vojskujočih se dežel. Njegova misija je spodletela, saj francoski in angleški (»antantni«) socialisti niso hoteli sodelovati na konferenci, ki bi vključila tudi nemške socialiste. Zato je predsedstvo PSI na seji 15. maja 1915 v Bologni dalo novo pobudo za sklicanje mednarodne socialistične konference (»kraj bi določili pozneje«), na kateri naj bi sodelovale vse socialistične stranke oziroma njihove sekcije kot tudi vse delavske organizacije, ki se strinjajo z naslednjimi izhodišči: da se borijo proti državljanskemu miru, da se zavzemajo za razredni boj ter so pripravljene boriti se – na osnovi vzajemne mednarodne akcije – za neposreden cilj, ki ne pozna niti nasilnih akcij niti spreminjanja državnih meja proti volji ljudstva. Toda doslednost PSI ni dolgo trajala; že ob vstopu Italije v vojno na strani antante (23. maja 1915) je reformistični del PSI s Turatijem na čelu zah-

teval tako sodelovanje z buržoazijo (v imenu »splošnih interesov domovine«) kot tudi korekcijo italijanskih državnih meja (prisvajanje novih teritorijev).⁵² Takšno stališče znotraj vodstva PSI je, podobno kot drugod v Evropi, povzročilo proces diferenciacije na tri struje – desnico (socialšoviniste), center (socialpacifiste),⁵³ levico (revolucionarje) – in s tem oslabilo moč in vpliv stranke na domače politično dogajanje in družbeno razpoloženje.

Razcepljenost stranke je povzročila zbežanost in dezorientacijo delavskih množic, ki so z nesimpatijami sprejele vojno. Svoje nestrinjanje so izražale skozi vrsto majhnih štrajkov in spopadov, ki – v pogojih dezorganiziranosti, brez enotnega vodstva in jasnih ciljev – niso mogli prerasti v širše revolucionarno gibanje. V dani situaciji je bila PSI, zaradi načelnosti, prisiljena podati izjavo (23. maja 1915), da se ne more udeležiti konference socialistov nevtralnih držav, napovedane za 30. maj 1915 v Zürichu, z dnevnim redom »Akcija socialne demokracije nevtralnih dežel za mir«.

Kljub razcepu je večina italijanskih delavce/socialistov, ki so delovali na terenu, še naprej ostala zvesta svojim protivojnim in internacionalističnim stališčem. Že na seji 18. junija je predsedstvo PSI ponovno pretehtalo resolucijo z dne 15. maja »o sklicanju socialistične konference« in jo po daljši obravnavi soglasno potrdilo, hkrati pa zadolžilo Angelico Balabanovo, da vodi priprave za konferenco socialistov. Sklep italijanske socialistične stranke je tako omogočil sklic prve mednarodne socialistične konference (predstavnikov revolucionarne leve in pacifističnega centra), ki je potekala od 5. do 8. septembra 1915 v Zimmerwaldu.⁵⁴ Z vključitvijo in sodelovanjem v *zimmerwaldskem gibanju*, ki najbolje ilustrira razpoložensko stanje in stopnjo revolucionarne pripravljenosti znotraj socialnodemokratske protivojne opozicije, je PSI ponovno potrdila zvestobo načelom internacionalizma⁵⁵ (Lešnik, 2003c, 320–321).

ZAKLJUČEK

Izhajajoč iz zgoraj opravljene analize delovanja PSI od ustanovitve dalje, lahko zaključimo, da je stranka vse-skozi prvenstveno sledila nacionalnim interesom italijan-

52 Ponovno se je potrdilo, da politika PSI prvenstveno sledi nacionalnim interesom italijanske države in posledično na svojstven način vseskozi dokazuje zvestobo idealom *risorgimento*, ki se je dejansko zaključil po prvi svetovni vojni s priključitvijo ozemlja današnje dežele Trentinsko - Zgornje Poadižje in dela Furlanije - Julijske krajine.

53 V ta krog se umešča Turati, ki je trdno vztrajal v svojih miroljubnih/pacifističnih stališčih in je tako mnogo prispeval, da je PSI leta 1914/15 dosledno nastopila proti vojni. Vsekakor pa Turati nikoli ni videl možnosti, da bi se t. i. pasivni pacifizem PSI lahko spremenil v aktivno iniciativo, da bi se imperialistična vojna spremenila v državljansko vojno (to je prepoznal Giacomo Matteotti, poznejši sekretar Enotne socialistične stranke – *Partito Socialista Unitario*, ki so ga ubili fašisti leta 1924). V povojnem obdobju je Turati zavzel nedvoumno stališče proti sovjetski revoluciji in proti leninizmu, hkrati pa se je moral kot antifašist zateči v tujino, Pariz (Alatri, 1980, 229).

54 Na konferenci je sodelovalo 38 socialističnih delegatov iz 11 držav: Švice, Romunije, Italije, Rusije, Francije, Nizozemske, Nemčije, Bolgarije, Poljske ter Skandinavije (Švedske in Norveške). PSI so zastopali: C. Lazzari, Giuseppe Modigliani, O. Morgari in Giacinto Serrati ter A. Balabanova kot organizator in sekretar konference. Udeleženci so se zbrali v Narodnem domu v Bernu; od tam so jih pripeljali s štirimi vozovi v vasico Zimmerwald, oddaljeno od Berna deset kilometrov, kar je Trocki pospremil s komentarjem: »Delegati so se šalili, da so se lahko pol stoletja po ustanovitvi prve internacionale vsi internacionalisti spravili v štiri vozove. Toda v tej šali ni bilo skepticizma. Zgodovinska nit se pogosto pretrga. Tedaj je treba zavezati nov voz. Prav to smo storili v Zimmerwaldu« (Trotzki, 1930, 238).

55 Kar zadeva večino PSI, se v *zimmerwaldskem gibanju* ni oprijela Leninove usmeritve k spodbujanju takšnega razvoja, ki naj bi prinesel lastni državi vojaški poraz.

ske države ter posledično prej potrjevala svojo zvestobo idealom *risorgimento* kot internacionalističnim načelom mednarodnega socialističnega gibanja. Zato se lahko le deloma strinjamo z dokaj splošno in premalo kritično oceno večine avtorjev, ki pacifistično naravnost PSI utemeljujejo z njeno internacionalno solidarnostjo, tj. z razglasitvijo »brezpogojne nevtralnosti« ob izbruhu vojne. Zagotovo se z njo ne da pojasniti in utemeljiti nepričakovanega zasuk PSI ob vstopu Italije v vojno.

Hkrati velja spomniti, da ta pacifistična naravnost PSI nosi oznako »pasivni pacifizem«, ki ohranja,

v nasprotju s sklepi II. internacionale, državljanski mir v pogojih vojne. V primeru PSI ni čutiti samo odsotnost njene aktivne iniciative, pač pa tudi odsotnost za tisti čas aktualnih teoretskih del in polemik o značaju imperialistične vojne, o njeni preobrazbi v državljansko vojno, o perspektivi II. internacionale po vojni itn., kot je bil to primer v nemški socialni demokraciji (K. Kautsky, R. Luxemburg, K. Liebknecht idr.). Ta manko bo PSI nadoknadila v naslednjih letih z A. Gramscijem (1974), bleščočim teoretikom tedanje italijanske družbene misli, ki je krepko presegel nacionalne okvire.

THE ITALIAN SOCIALIST PARTY (PSI) ON THE HORNS OF A WWI DILEMMA – BETWEEN PROLETARIAN INTERNATIONALISM AND THE GENERAL INTERESTS OF THE HOMELAND

Avgust LEŠNIK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

SUMMARY

Based on historical studies dealing with the international socialist movement before and during the First World War, the authors of the present article largely agree that the outbreak of the world conflict in the summer of 1914 brought about an unexpected twist in the development of European socialism - a shift from international interests (proletarian internationalism) to national interests, with most socialist parties deciding to support the war efforts of their own countries. It is also a prevalent opinion among us that of the larger and more relevant socialist parties, the Italian Socialist Party (Partito Socialista Italiano - PSI) was the only one that consistently took a stand against the war – and particularly against Italy entering the war – in a manner concordant with the anti-war position of the Second International, even declaring its “unconditional neutrality” despite being invited to their sides both by German social democrats (on behalf of the Central Powers) as well as French socialists (on behalf of the Entente). The party’s motto “Né aderire né sabotare” (“Neither support nor undermine”) is most frequently cited as an illustration and substantiation of the pacifist orientation of the Italian Socialist Party and its sense of preserving the socialists’ international solidarity.

The analysis of the comprehensive politics of the PSI presented in this article only partly corroborates this judgement, as it proves beyond doubt that the party had, since its establishment, primarily pursued the national interests of the Italian State and consequently, in its own peculiar way, confirmed its loyalty to the ideals of the Risorgimento, which actually ended after WWI with Italy incorporating the territory today comprised by the Trentino-Alto Adige region and part of the Friuli-Venezia Giulia region. Therefore it’s no surprise that upon Italy joining the war on the side of the Entente (on May 23, 1915), the reformist wing of the PSI, with a stronger influence on internal policies, demanded immediate cooperation with the bourgeois parties (in the name of the “general interests of the country”), as well as a correction of Italian national borders (annexation of new territories).

We can infer that at the outbreak of the global conflict, the PSI was no readier for war than any other socialist party in the international framework. Its consistently neutralist stance could initially rely on a specific, favourable internal situation – enabled in the first period of the neutrality of the Italian State by the existence of broad and powerful neutralist currents at the heart of the majority of bourgeois political groups, but also by the spirit of anti-war resistance – and not on some accurate party plan for a revolutionary struggle. In this position, the PSI did not become a victim of profound upheavals and crises, as was the case with socialist parties in other countries, especially Germany and France. But with Italy joining the war, the PSI, too, similarly to other socialist parties, came apart over the dilemma of whether to support patriotic/national interests or proletarian internationalism, which the Second International had committed to as a peace instrument before the war.

Keywords: Italian Socialist Party, Second International, First World War, international socialist movement, (proletarian) internationalism, militarism, nationalism

VIRI IN LITERATURA

- Alatri, P. (1980):** Oris zgodovine moderne politične misli. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Andreucci, F. (1977):** Il Partito socialista italiano e la II Internazionale. Studi Storici (Fondazione Istituto Gramsci, Roma), 18, 2, 35–58.
- Andreucci, F. (1986):** Kolonialno vprašanje in imperializem. V: Hobsbawm, E. et al. (ur.): Zgodovina marksizma, II (Marksizem v obdobju II. internacionale). Ljubljana, Cankarjeva založba, 731–752.
- Arfè, G. (1992):** Storia del socialismo italiano, 1892–1926. Torino, Einaudi.
- Balabanova, A. (1927):** Erinnerungen und Erlebnisse. Berlin, Laub.
- Blinkhorn, M. (1995):** Mussolini in fašistična Italija. Ljubljana, ZPS.
- Braunthal, J. (1967):** History of the International 1864–1914. New York, Praeger.
- Britovšek, M. (1963):** Konceptcija prve internacionale do vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 4, 1–2, 3–76.
- Britovšek, M. (1965):** Stavovi II. Internazionale prema ratu i kolonijalnom pitanju. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta.
- Britovšek, M. (1969):** Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Britovšek, M. (2015):** Delavsko gibanje in anarhizem. V: Lešnik, A. (ur.): Marjan Britovšek, Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi. Ljubljana, ZZFF, 267–283.
- Casalini, M. (1987):** La signora del socialismo italiano. Vita di Anna Kuliscioff. Roma, Editori Riuniti.
- Catalano, F. (1982):** Turati. Milano, Dall'Oglio.
- Cortesi, L. (1962):** La costituzione del Partito socialista italiano. Milano, Edizioni »Avanti!«.
- Cortesi, L. (1971):** Ivanoe Bonomi e la socialdemocrazia italiana: profilo biografico. Salerno, Libreria Internazionale.
- Enciclopedia Treccani:** Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti. https://it.wikipedia.org/wiki/Enciclopedia_Treccani (15. 9. 2015)
- Fermi, L. (1966):** Mussolini. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Frölich, P. (1924):** Zehn Jahre Krieg und Bürgerkrieg. Berlin, Vereinigung internationaler Verlags-Anstalten.
- Galassi, N. (1989):** Vita di Andrea Costa. Milano, Feltrinelli.
- Gianni, E. (2006):** Liberali e democratici alle origini del movimento operaio italiano. I congressi delle società operaie italiane (1853–1893). Milano: Edizioni Pantarei.
- Gerratana, V. (1986):** Antonio Labriola in uvajanje marksizma v Italiji. V: Hobsbawm, E. et al. (ur.): Zgodovina marksizma, II (Marksizem v obdobju II. internacionale). Ljubljana, Cankarjeva založba, 527–559.
- Gramsci, A. (1974):** Izbrana dela (Žun, A. /ur./). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Grimaldi, U. A. in Bozzetti, G. (1983):** Bissolati. Milano, Rizzoli.
- Haase, H. (1914):** Erklärung des sozialdemokratischen Abgeordneten (Sitzung des Reichstages zum Kriegsausbruch, 4. August). http://www.stahlgewitter.com/14_08_04.htm (15. 9. 2015)
- Hostetter, R. (1958):** The Italian Socialist Movement, 1860–1882. Princeton/NJ, Van Nostrand.
- Kautsky, K. (1915):** Die Internationalität und der Krieg. Berlin, Vorwärts.
- Labriola, A. (1970):** Scritti politici (Gerratana, V. /ed./). Bari, Laterza.
- Labriola, A. (1977):** Izbrana dela (Žun, A. /ur./). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Lenin, V. I. (1981):** Izbrana dela, III (Britovšek, M. /ur./). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Lešnik, A. (1994):** Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923). Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales).
- Lešnik, A. (2003a):** Stališča socialne demokracije do vojnega vprašanja pred letom 1914. Zgodovinski časopis, 57, 1–2, 85–96.
- Lešnik, A. (2003b):** Nemška socialna demokracija v precepu prve svetovne vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, 74 (39), 3–4, 341–371.
- Lešnik, A. (2003c):** Idejnopolitični in organizacijski razkol v socialistični stranki Italije (1919–1922). V: Luthar, O., Perovšek, J. (ur.): Zbornik Janka Pleterškega. Ljubljana, ZRC SAZU, 319–329.
- Lešnik, A. (2007):** Idejna heterogenost organizirane mednarodnega delavskega gibanja v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovinski časopis, 61, 1–2, 157–172.
- Luxemburg, R. (1915):** Der Wiederaufbau der Internationale. <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg/1915/04/wiedaufint.htm> (15. 9. 2015)
- Manacorda, G. (1963):** Il movimento operaio italiano. Roma, Editori Riuniti.
- Masaryk, T. (1899):** Die philologischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus. Studien zur sozialen Frage. Wien, Carl Konegen.
- MIA:** The Marxists Internet Archive. <http://www.marxists.org/> (15. 9. 2015)
- Miccolis, S. (2010):** Antonio Labriola. Saggi per una biografia politica. Milano, Unicopli.
- Milza, P. (2012):** Zgodovina Italije. Ljubljana, Slovenska matica.
- Monteleone, R. (1987):** Filippo Turati. Torino, Utet.
- Nettlau, M. (2014):** Bakunin e l'Internazionale in Italia dal 1864 al 1872. Napoli, Immanenza.
- Reberioux, M. (1986):** Razprava o vojni. V: Hobsbawm, E. et al. (ur.): Zgodovina marksizma, II (Marksizem v obdobju II. internacionale). Ljubljana, Cankarjeva založba, 755–786.
- Romano, S. F. (1983):** Gramsci. Ljubljana, DZS.
- Steinberg, H.-J. (1972):** Die Stellung der II. Internationale zu Krieg und Frieden. Trier, Karl-Marx-Haus.
- Valiani, L. (1977):** Il Partito socialista italiano nel periodo della neutralità 1914–1915. Milano, Feltrinelli.